
**SLIKA “DRUGOG”
U ROMANU
“VAZNESENJE”
VOJISLAVA LUBARDE¹**

NENAD VELIČKOVIĆ

O.

Roman Vojislava Lubarde *Vaznesenje* nagrađen je 1990. NIN-ovom nagradom za 1989. godinu, u konkurenciji sa romanima *Knjiga o Bambusu* Vladislava Bajca, *Istočni divan* Dževada Karahasana, *Uvod u tvrđavu* Raula Mitrovića, *Stid* Miroslava Toholja i *Berenikina kosa* Nedjeljka Fabrija. U nagrađenom djelu, koje sa romanima *Preobraženje* (1979) i *Pokajanje* (1987) čini trilogiju, pripovjedač iz priča članova svoje porodice i različitih dokumenata do kojih dolazi rekonstruiše zbivanja u malom bosanskom gradiću (izmišljenog imena *Čaršija*) vezana za Prvi svjetski rat.

O.1.

U prvom dijelu, vremenski vezanom za početak rata, opisuju se ubistvo dva istaknuta Srbina – popa Jaukovića i trgovca Jove Lukarde, pripovjedačevog djeda – koje poćine lokalni Muslimani ohrabreni austrougarskom kampanjom protiv Srba nakon atentata u Sarajevu. U drugom dijelu, smještenom u 1918. godinu, prati se put srpske Druge armije, od soluskog fronta do Čaršije, u kojoj Srbi-pobjednici na kraju opraštaju zloćine svojim sugrađanima zbog ideje o jugoslavenskom ujedinjenju.

O.2.

Na prostoć fabuli izgrađena je složena kompozicija. Hronologija se ne poštuje, perspektiva se neprestano mijenja, dijalozi se često pretapaju u monologe i obratno, u pripovjedanje se upliću citati iz istorijske građe. Pripovjedač je muškarac koji pojaćava uvjerljivost svoje priće isticanjem porodićnih veza sa akterima, uvodeći među likove i sebe – desetogodišnjeg dječaka – kao slušaoca nekih svjedoćanstava iz prve ruke, i kao svjedoća nekih zbivanja uoći Drugog svjetskog rata.

---

¹ Za skup “Slika drugog u balkanskim književnostima”, Institut za književnost, Beograd, decembar 2005.

0.3.

Žiri i kritika rekli su o djelu:

“Svojim romanom *Vaznesenje* Vojislav Lubarda nastavlja da istražuje ljudske, nacionalne i verske strasti i nasilja u 'mračnom bosanskom karakazanu' u 'gorovitoj i vučurnoj zemlji Bosni' kako su je nazivali Lubardini prethodnici. Snažnim epskim zamahom, širokim pripovedačkim obuhvatom, proučenom historijskom građom, Vojislav Lubarda je stvorio mnogoljudno delo ljudskih sudbina i značajno literarno sveđočanstvo, verno našem narodnom principu: 'Pomenulo se, ne povratilo se!'” (Iz saopštenja žirija, NIN, 21. januar 1990. Članovi žirija: Novak Kilibarda, Svetozar Koljević, Božo Koprivica, Borislav Mihajlović Mihiz, Igor Mandić, predsjednik, Branko Popović i Gojko Tešić.)

180

“U *Vaznesenju*, trećem dijelu Lubardine prostrane pripovijesti o bosanskom sukobu lune i krsta, našli su mjesta i potezi takozvane moderne proze, ali tim roman nije izveden iz klasičnog, andrićevskog, toka pripovijedanja.” I dalje: “Polifonijska struktura *Vaznesenja* omogućila je piscu da ukaže na relativnost svake istine, a primjerenost jezika likovima i vremenima uslovlila je raznovrstan rječnik i više pravaca pripovijedanja. Otvoreni su prirodni prostori za epsku naraciju kao i za gnomski iskaz, a opis i portret za historijsku panoramu koliko i za psihološko produbljivanje lika. [...] Tako je davno isprobani književni metod, epski i homerski, prikladno poslužio eruptivnom daru Vojislava Lubarde, i njegovom uvjerenju da je pisac probuđena riječ istine. [...] Eruditno štivo s obiljem

književno uobličenog historijskog, geografskog, etnografskog i psihološkog materijala. Saznajnim talasima proze Vojislav Lubarda slijedi svoje prethodnike, velike pisce i učene ljude – Andrića i Selimovića.” (Novak Kilibarda, “Praštanje kao vaznesenje”, NIN, 4. februar 1990.)

“Lubarda je ovim delom nastavio rudarenje po 'geološkim naslagama mržnje' u bosanskom čovjeku... Odmah valja reći – i pravično je tako – da je ovim delom srpska književnost obogaćena nizom majstorskih vrednosti.” (Miroslav Egeć, iz recenzije.)

“U celini uzevši, *Vaznesenje* je jedan složeno građen roman, sa množinom likova i sa više uglova iz kojih se vide, doživljavaju i opisuju dramatični događaji u jednoj istočnobosanskoj varoši.” (Novica Petković, iz recenzije.)

“*Vaznesenje* je, skrenemo li za trenutak pozornost sa motiva, fabule i likova – djelo nesvakidašnje kompozicije, narativne razuđenosti i stilsko-leksičke raskoši. Nije bilo lasno stalno 'držati pod perom' i usmjeravati ka modernoj fakturi epsko-patetične izlete...” I dalje: “Piščev proserde poseduje brojne samosvojnosti imaginativne i jezičko-stilske naravi. On se opredjeljuje za specifičnu andrićevsko-selimovićevsku sintezu koja – pomozimo se egzaktnim opitom kao metaforom – od atoma kiseonika i vodonika stvara molekul tekućine u kojem se gube svojstva gasova. Arhitektonska cjelina sklopljena prožimanjem dviju supstancija: čvrsta historijska fabula u skeletu i psihoemotivni fluid u međuprostoru.” (Boško Lomović, *Letopis matice srpske*, mart 1990.)

Naš cilj je:

1. Da pokažemo koliko su navedene ocjene tačne.
2. Da objasnimo zašto su takve izrečene.

I.I.

Bosna kao mračni karakazan, gorovita vučurna zemlja, andrićeusko-selimovićevska sinteza.

Prve dvije sintagme su primjeri jednog od najčešćih stereotipa o Bosni. Dok se ne pojavi ozbiljan dokaz da je Bosna kao geografski (ili politički) prostor zaista mračni crni kazan i vučurna zemlja, za razliku od valjda *ovčurnih*, koje je okružuju, važnije je provjeriti u kom smislu je Lubardino djelo andrićeusko-selimovićevska sinteza.

Ta su dva pisca izabrana, pretpostavljam, zbog njihove povezanosti s Bosnom. (Inače, zašto *Vaznesenje* ne bi bilo recimo ćosićevsko-popovićevska sinteza?) Andrić i Selimović su Lubardini zemljaci. Tema im je zajednička. Ali, šta bi to bila njihova sinteza, i zašto bi baš Lubarda to bio, ne znamo. Osim ako se ova teza o sintezi ne izvodi iz Lubardinog kombinovanja hronike (Andrić) i *psihomotivnog fluida* (Selimović), što bi bilo površno i naravno netačno. Hronika podrazumijeva hronologiju, a toga u *Vaznesenju* i trilogiji nema. Selimovićevi pripovjedači su dosljedni i njihove dileme stvarne. Lubardin pripovjedač, rasplinut u građi i likovima, izvan je dešavanja, a dileme su lažne. Beg Kulaš, na primjer, ima ovu dilemu:

“Između grehote da ostavi dijete bez oca” – ubije, dakle, zeta – “i već sazrele odluke da jednom zasvagda ukloni napasnika” – istog zeta – “rado prihvata grehotu.”

U čemu je tu dilema? Šta nam pripovjedač saopštava? Da beg Kulaš, u dilemi hoće li ubiti zeta ili će ubiti zeta, bira da ubije zeta.

Andrićev pripovjedač je objektivn, Selimovićev subjektivan. Lubardin nepouzdan.

On je odrastao muškarac, koji se sjeća događaja iz svog djetinjstva (npr. rušenja spomen-česme) i opisuje ih iz perspektive dječaka koji tek ulazi u svijet zapletenih međuljudskih i nacionalnih odnosa u bosanskoj *Čaršiji*. Dječakovo gledišta ne pruža sveznajući uvid sveprisutnog trećeg lica. Ni glas odraslog muškarca, čija se autobiografija dobrim dijelom poklapa sa Lubardinom ne nastoji zauzeti ulogu sveznajućeg trećeg lica. Autor nepouzdanog perspektivi dječaka ne suprotstavlja perspektivu odraslog pripovjedača, koja mu je intelektualno bliža, i omogućava objektivniji, sveobuhvatniji pogled. Ono što dječak ne razumije, odrastao čovjek zamagljuje.

Svijet je podijeljen na *nas* i *njih*. Svaka pozicija izvan te podjele protivrječila bi takvom konceptu svijeta i istorije. Andrića i Selimovića zanima pojedinac, Lubardu kolektiv. Lubarda ne priča privatnu istoriju (iako se sve vrijeme svim sredstvima trudi da izgleda kao da baš to radi), on priča opštu, kolektivnu, nacionalnu. On je na sebe uzeo teško breme “da otkrije tajne bosanskog karakazana, da ga iznutra osvijetli i svojim čaranjem učini manje strašnim”. U intervjuu NIN-u od 21. januara 1990, Lubarda kaže i ovo:

“Ako nije previše neskromno reći, ja sam bio dovoljno 'neoprezan' da se uputim dublje i dalje od mojih prethodnika (misli na Andrića i Selimovića, N. V.) možda i zato što sam se od najranijih djetinjih dana nalazio u samom grotlu ljudske omraze, što sam u svojim damarima

nosio eho proteklih vijekova, sudbine roda i sudbine porodice.”

Za Lubardu je Bosna *grotlo ljudske omraze*, a u njegov sud ne trebamo sumnjati jer on, za razliku od svojih prethodnika, u svojim damarima nosi eho proteklih vijekova, sudbine roda i porodice. Andrić i Selimović nemaju iza sebe takve autoritete. Oni su o Bosni pisali plitko. I bez *stilsko-leksičke raskoši* koju pronalazimo kod Lubarde.

I.2. Stilsko-leksička raskoš

O stilu Andrića i Selimovića, čija je sinteza Lubarda, ovdje nemamo namjeru govoriti. Ali ćemo se osvrnuti na stil *Vaznesenja*.

I.2.1.

182 Izuzetno ekspresivan glagol “šiknuti” Lubarda ponavlja u različitim sintagmama:

“bijelo u nebo šiknulo minare”, “šiklja i raste jeka gusala”, “ispod svile (košulje) šiklja opori miris muške snage”, “šiknu boje u sobi”, “zov za molitvu šiklja kroz rastvoren prozor”, “šikne krv” (ženi koju grizu), “šikne radosni cilik struna”, “šiknuo mujezinov zov”, “obliven krvlju koja mu šiklja niz vrat i lice”, “ogromni, u nebo šiknuli turski nišan”...²

Da je ovaj glagol distribuiran na samo jednu ličnost (jedan glas) mogli bismo ga prihvatiti kao nekakvo stilsko distinktivno obilježje lika. Međutim, kako se javlja kod više likova, on svjedoči o autorovom snažnom i konstantnom prisustvu i u drugim perspektivama. To je prvi

znak da pred sobom nemamo primjer *stilske raskoši*, nego inflaciju riječi.

I.2.2.

Dalje, *stilska raskoš*, zbog koje Lubardu kritičari, a i on samoga sebe, porede sa Selimovićem i Andrićem puna je nepreciznosti.

I.2.2.1.

U jednoj tipično Ćosićevskoj sudbinskoj zapitanosti nad nesrećom srpskog naroda, projektovanoj u lik pripovjedačevog djeda, čitamo pitanje: “*Ko me još neće natrtiti? Talijani s juga. Nijemci i Mađari sa sjevera, Bugari, kao i uvijek, s leđa. Turci i Šokci iznutra.*” Kako se nekoga može iznutra natrtiti? Ovu metaforu o natrcivanju prepoznaćemo i u razmišljanju drugog lika, vojvode Stepe, o kralju Aleksandru: “*Ne zna čak ni to da se zmija mora sa svim stući, ako ne želiš da ti ponovo, kad-tad, sjuri otrov u dupe.*” To, da zmija ugriza za dupe, nije baš često, a lako možemo domisliti i kada se dešava. Ali sigurni smo da ni vojvoda ni Lubarda nisu razmišljali u tom smijeru. Glavni junak, Jovo, razmišlja: “*Kako da odgovori na nešto što nije ništa, što je isto kao i pičkin dim, puši se a dima nema.*” Na stranu vulgarnost ove “*stilske raskoši*”, pogledajmo finale rečenice u usporenom snimku. Ko se puši? Dim. Ali kako, kad ga nema? Kako se nešto može pušiti bez dima? Lubarda uzima na sebe teško breme da otkrije tajne bosanskog karakazana tako što će prvo objasniti tajnu pičkinog dima, to je ono što se puši, ali se ne vidi da se

2 U druga dva romana Trilogije ima još primjera: “bol šikne u čelo”, “šiknuti ljepotom”, “šiknula memla”, “šiknulo zlo sjeme”, “da zaustave vrela šikljanje između karlica”, “u šikljanju su se miješali strava i radost”, “niz lice šikne rumen”, “hodžin glas šiklja u nebo”, “šiknuo ustanak”, “šiknula krv predaka”, “dah komšijske omraze šikljao je”...

puši pa ga zato i nema, iako ga u stvari ima, i potrebno ga je opisati i objasniti.

I.2.2.2.

Šta znači rečenica: “*Žmuri da ne vidi ono što vidi i kad ne gleda — sto metara visoku stijenu ispred kasarne*”? Ako vidi ono što ne gleda, kako mu žmurenje može pomoći da to ne vidi? Slično: “*Čuje šta je rekao, ili misli da je rekao, ali se pravi da nije čuo.*”

I.2.2.3.

“*Tako je Čaršiji vraćena nekadašnja klackalica — dvije najuglednije begovske kuće u gradu teglile su na dvije strane.*” Kakve veze ima klackalica sa tegljenjem?

I.2.2.4.

Šraf, dio mašine, u ovoj stilskoj raskoši je dio zamještateljstva (“*Šraf u zamještateljstvu koje vlada Bosnom*”) a lice se ne gura u šake, nego “*u vlažni i hladni omot šaka*”. Ljudi su “*omotani ledenicama*”. “*Čaršija je uporno pokušavala da zakloni ljušturu straha.*” Valjda da izađe iz ljušture!? “*Brani se od sjaktavih brazda sunca koje mu sukljaju u oči.*” Šta su to brazde sunca, i kako to brazde sukljaju?

I.2.2.5.

Trojica bandita (kao u čuvenoj sceni iz filma “Dobar, loš, zao”): “*Stoje u krugu — tako se drže u očima. Čute i vrebaju. Vrebaju više sebe nego one oko sebe.*” Bilo bi bolje “*ispred sebe*” nego “*oko sebe*”, ako je već rečeno da stoje u krugu. “*Nije se usudio da gleda ni u daidžu, koji je tiho frknuo, ni u begove, koji su fatali nakićene noževe.*” (Kako zna, ako ne gleda, šta rade begovi?) Slično: “*Zanesen, saginje glavu, brižljivo prislanja obraz uz dvoglavog ptića Nemanjića — kako od milja naziva izrezbarenog orla sa krunom na glavi...*” (Na kojoj od dvije glave?)

I.2.2.6.

Lubarda s bezrezervnim povjerenjem dopušta frazama iz usmene književnosti da upadaju u njegove rečenice. Tako se u rečenici “*Ako je srpska crkva bila teška — teška i neprebolna — kost u grlu koja se jednog dana i mogla iščupati...*” epitet *neprebolna*, koji uobičajeno dolazi uz imenicu *bol*, ili *rana*, našao uz *kost*. Šta je to i kakva je to *kost neprebolna*, i zašto bi to bila stilska raskoš, nije jasno. A nije jasno ni zašto je *neprebolna*, ako se može *jednog dana iščupati* iz grla. Ovo miješanje frazeologije, usmene i političke, možda nije karakteristično samo za Lubardu. Bilo bi zanimljivo, korisno a vjerovatno i zabavno ispitati gdje ga je sve i kako bilo u talasu populističke književnosti osamdesetih i devedesetih. Ponekad se parafraziranje narodne mudrosti izrodi u glupost: “*Turci mijenjaju dlaku ali ne ćud.*”

I.2.2.7.

“*Tekla je moja šesta godina kad me je otac, Simo, visok i svečan (...)*” Pripovjedač se zapleo u ponavljanju sudbinskog (“*Nije to smrt već ispit!*”) odnosa otac-sin koji u *Vaznesenju* ponavlja kroz tri generacije, pa mora biti jasan na koje doba misli. Ovdje, međutim, to nije potrebno: da se radi o Simi proizlazi iz činjenice da se radi o pripovjedačevom ocu. Još nezgrapnije ovaj tip apozicije zvuči u Kriškovićevom monologu: “*Nisam birao ko će me roditi, niti sam ih gonio da me rastežu, na jednu stranu baka Jožica, na drugu majka, Greta, na jednu otac, pukovnik fon Mato, na drugu deda po ocu, Ivek, kome ono sinovljevo fon nije značilo ništa više od šarenog perja.*” Iza ove nezgrapnosti krije se autorova nemoć da istovremeno učini dvoje: da govori iz lika, i da informiše čitaoca.

Ovo nas dovodi do još jednog kvaliteta NIN-ovog romana godine, do *polifoničnosti*.

I.3. Polifonijska struktura

Razumno je od romana koji je andrićevsko-selimovićevska sinteza očekivati da o složenim istorijskim, nacionalnim, vjerskim, političkim, kulturnim i geografskim pitanjima progovori iz više perspektiva, i sa više glasova. To ne podrazumijeva veliki broj likova, ili veći broj korištenih individualnih i funkcionalnih stilova, nego veći broj jasnih i motiviranih stavova, nove i drugačije priloge argumentaciji za ideju koju djelo nudi čitaocu. U *Vaznesenju* toga nema.

I.3.1.

Autor, vidjeli smo u osvrtu na *stilsku raskoš*, nije uspio odvojiti svoj glas od glasa svojih likova. Većina tih likova misli na isti način.

I.3.1.1.

Uplicu desetaračke fraze u svoja razmišljanja (Pripovjedač: “*Bojo više nije bio čiča Bojo koji me drži na krilu, već strašni izvorski vojvoda koji mrko gleda a tiho zapovijeda.*” Ili: “*... ja sam to radio trčeći, uz ve-sele povike, kao da mu nosim tri tovara blaga.*” Avdo Kopljić recituje desetarac: “*Hrani sina i šalji na vojsku, Srbija se umirit ne može.*” Vojvoda Stepa: “*Leđa daše a bježati staše.*”

I.3.1.2.

Nesigurni su šta se dešava, ili šta se desilo (ogroman je broj rečenica sa veznikom “ili” u njihovim monolozima: “*Ne zna da li je trčao jedan minut, ili pola sata...*”).

I.3.1.3.

Često vide utvare svojih predaka (pripovjedačevom ocu pričinja se u krošnji lik njegovog

oca; begu Kulašu pričinja se dajdža Rizvanbegović).

I.3.1.4.

U ključnim situacijama “isključuju” se iz realnosti da bi se sjetili, doslovno, nekog bitnog citata. Tako beg Kulaš prepisuje cijeli tekst Safetbega Bašagića, mladi pop Jauković sjeća se teksta Stepinih naredbi, Milica se i poslije 24 godine sjeća naslova iz novina. Jovo, iako pretučen i konfuzan, čita vrlo pažljivo od riječi do riječi proglas nakon atentata u Sarajevu, stariji pop Jauković, pretučen i ponižen, nekoliko trenutaka pred smrt doslovno u mislima prenese cijelo pismo svog prijatelja vojvode Putnika... Na ovakav način umetnuti dokumenti narušavaju vjerodostojnost i realističku uvjerljivost scena (na čemu pisac insistira ponekad do u najsitnije detalje) svjedočeći koliko autorova vještina zaostaje za njegovim ambicijama.

I.3.2.

Povećanje broja likova rezultat je autorove namjere da narod (rod i porodicu) učini junakom priče. U njihovim stavovima i postupcima nema bitne razlike, svi imaju jedan glas, i taj je glas autorov. Ali prije nego što odgovorimo zašto je to tako, pokazaćemo da bez obzira na broj likova nema stvarnog višeglasja. Svi likovi razmišljaju na sličan način, a o bitnim istinama se nikad ne spore. Te su istine sve do jedne afirmativne za Srbe, bilo da se radi o vjerskim, političkim, moralnim ili istorijskim problemima.

I.3.2.1.

U intervjuu za NIN, čiju je nagradu upravo dobio, Lubarda kaže: “*Vijekovni osmanlijski teret koji je*

pao na grbaču naroda kome pripadam pao je, razumije se, i na moja pleća, zajazio mi krvi i misao...”³

Pripovjedačev djed Jovo razmišlja slično: “Turčin, svaki Turčin, a ovi naši više nego Osmanlije, tim jače mrzi što se poniznije klanja i slađe širi usta.” “Srbi mrže bez maske na licu, a muhamednaci ni sami ne znaju šta im je lice a šta maska.” (Za Andrića, koji razlikuje humanizam od nacionalizma, zlo je svaka mržnja, za Lubardu je mržnja prihvatljiva i opravdana kad je srpska, jer je poštena, i jer dolazi od nekoga ko za razliku od neprijatelja, ima identitet.) Na drugom mjestu isti lik ovako doživljava svog dugogodišnjeg sagovornika i prijatelja, bega Kulaša: “Nadut a pun mekote, razdragan a mrzi, laže a stavlja ruku na srce.” Isto to, samo malo drugačije: “Ništa se nije izmijenilo u turskom marifetluku, u azijskoj navici da jedno govore, drugo misle a treće rade.” Pripovjedačeva baka poučava dijete: “Ne vjeruj, dijete, ne vjeruj, ako Boga znaš. Ni vlastitim očima ne vjeruj, a kamoli kuljavim čaršinjijama. Turci i sebe žderu, a kamoli neće nas koji smo im u grlu, ko kost.”

Pripovjedačev otac ima sljedeće “snoviđenje”: “U Bosni te podjednako mrzi i prijatelj i neprijatelj, i onaj kome si dao komad hljeba, zato što si mu dao, i onaj kome nisi. Kome si se nasmijsao i kome nisi. I onaj koga si pogledao, i onaj koga nisi. I kome si dužan, i kome nisi.”

I.3.2.2.

Ni mišljenje drugih Evropljana ne razlikuje se od prethodnih. Tako major Zilahi osjeća da je: “Ostao u azijskoj zabiti, okružen vječitim smradom i jeziivim zavijanjem hodža. [...] A i za čim bi plakala. Za smradom,

magluštinama i glibom. Za zakukuljenim bulama i uftiljenim pogledima trgovačkih kalfi. Sve go azijat, vire kroz one svoje rupe, blenu i vrebaju priliku da nam skoče za vrat.” General Krišković, prije nego što će prvi put u karijeri ući u Bosnu, sluša glasove, zbog čega “nije stigao oči da sklopi od mješavine urlika, psovki, podvriskivanja, sitnog kevtanja, cike i roktanja”. (Gotovo istim riječima daje se i Jovin doživljaj Čaršije: “... nikad se nije desilo da omane turski pasjaluk, virkali su kroz poluodškrinute prozore, istrčavali na avlijska vrata, halakali, kašljucali, sitno podvriskivali, roktali i pljuckali...”)

I.3.2.3.

Uz sve to, pripovjedač slika muslimanske likove kao nečiste. Tako Kulašev sluga “jednom rukom drži tepsiju na kojoj je velika bakarna džezva za kafu i dva fil džana, dok prstima druge ruke stresa bale iz nosa”. “Poručnik Šuka utroši više od tri minuta da starce obodri i, još zadihane, sa balama na usnama, privede pred vojvodu.” “Pokuša da rukom odvuče ostarjelog bega koji, u žestini, nije primijetio da mu se između nogu stvara omanja lokva.”

I.3.2.4.

Najzad, i oni drugi, Muslimani (beg Kulaš), govore i misle o sebi slično: “... jalov, lijen je i plašljiv, smutljiv i kilav, tim kilaviji što je duže napuhivao muda, jalova begovska muda koja odavno ničemu ne služe.” “Što makar nijesam porušio te grdne zidove, taj suludi turski običaj da sami sebi gradimo kazamate... Ili je dedo bio u pravu kad je rekao da se mi muslimi Bosne, tako branimo sami od sebe, od bijede i jada koji nosimo u krvi.” “Jesmo uzeli ono najgore što su Azijati donijeli u Bosnu? Pokvarenost i

3 U *Preobraženju*, u fusnoti, prepoznajemo isti glas: “Čitalac će lako dokučiti da je *Ljetopis Bosne Stake Skenderove* u više navrata služio autoru romana kao dragocjen putokaz i svjedok vremena kada su podivljale otomanske sluge pokušavale da kocem i konopcem iskorijene svaki pomen srpskog imena u Bosni i Hercegovini”; i u glasu pripovjedača koji opisuju minare kao: “... kolac vremena u kome su dilji Azijati otimali naše živote i trkimize se, ko uzobljeni ždrijepci, nasađivali u naše sestre i majke.”

zloću, himbu i licemjerje.” “Čaršija bijaše zapuštena i gluha. Jeste me zapuhnuo miris loja i somuna ko u Anadoliji. A da bi moje gađenje bilo veće ugledam i nekoliko pijanih vojnika koji se motaju ispred birtije na kojoj je stajalo švapsko ime. [...] Jerbo i Austriji ko i Turskoj tragovi smrde.” “Hladni znoj me škropi po čelu i trnu zubi od pomisli da će se i na nas muslime Bosne jednoć dići kudret kosa, da će nas sijeci i žariti ko što i mi činjasmo više iz zla srkleta i urođene poganštine no od potrebe.”

I.3.3.

U čemu se ovakva misao o sjećanju i žarenju jednog Muslimana razlikuje od učenja bake Milice (čiji su “nauci” i “opričavanja” u kompoziciji romana i formalno izdvojeni međunaslovima i poglavlji-ma): “Daće bog i naš sveti Jovan Krstitelj, doći će dan vraćanja: navalice i muško i žensko, i mlado i staro, na konjima, sa vilama i motikama, sa kosama, bošće i sjeći, gaziti i žariti, sažešće cijelu Čaršiju”?

Nema razlike. Polifonija je prividna. Roman ima jedno gledište i jedan glas. Čak i kada se stil promijeni, to nije izraz nove ili drugačije argumentacije, nego potvrda već izrečenog. Drugi u Lubardinom svijetu progovara samo da bi potvrdio ono što je autor već izrekao. Taj drugi su bosanski muslimani, kukavice, “slinavci koji puze na koljenima, ljube ruke, cvile i preklinju za goli život”.

I.3.3.1.

Srbi u *Vaznesenju* to nikada ne čine. Srpske supruge su žene srećne da mogu umrijeti uz noge svojim supruzima: “Dok sam padala, bijah posljednji put srećna u životu: umrijeću kraj Jovinih nogu”; srpske

djevojke koje siluju Muslimani ubijaju se, ili opiru dok ih ne ubiju: “Bog joj dušu prostio: nije se, kukavica sinja, dala opoganiti. Jednom je nos odgrizla, a onda ga skrozirala njegovim bajonetom. I drugog je, nesrećnica, zakačila prije nego su je dotukli.”

Tako se čuva čista krv, koju u *Vaznesenju* Muslimani nemaju, jer su je pomiješali sa azijskom. Zato u romanu među srpskom djecom nema retardiranih, a kod Muslimana:

“Tako se desilo da šepava i mucava Žejnla Kulaš i još šepaviji Hasan Jamak nazvan po žvalavom čaršijskom smetljaru i ludi – žive i rastu zajedno, kao da su ih sastavili samo zato da jedno drugo podsjećaju na rugobu – jedno se krivilo i lomilo na lijevu, a drugo na desnu stranu, a oboje mucalo i krivilo lice.” Ili: “Još nije ušao u muhamedansku kuću a da nije vidio bar jednu nakazu – jedan sakat, drugi bez nosa, treći iskriuljenih vilica, suhih nogu ili izobličene glave.” Ili: “Žejnla rodila mrtvo muško dijete bez nosa. Slično se ponovilo i 1898. godine kad kazali da je bilo žensko ama i ono imalo nakaznu glavu. Treći put pobacila u petom mjesecu...”

Srbin je junak za koga važi “sve za obraz, a obraz ni za što”. Milica se sjeća Gavrila Principa, “po nekoj veseloj zamišljenosti – nije mnogo govorio, ama mu je svaka bila na mjestu, vrijedna ko dukat” i po tome što je govorio Jakšićeve stihove u “svetačkom zanosu”. Vojvoda Stepa o srpskim vojnicima: “Bog sami zna jesu li to, još uvek, samo ljudi, ili su postali krilati ratnici. I više nego krilati.”⁴

I.3.3.2.

I drugi vide Srbe kao superiorne: “Vlah ostaje vlah. Možeš mu sjeći i glavu i jezik, vješati ili parati trbuh,

4 Ali kad se u sljedećoj rečenici sa Stepinog ekavskog pređe na pripovjedačev ijekavski: “Otkad je nastala, 200 godina prije Nemanjića, Srbija nije vidjela toliko zarobljenika.” Nema dileme da kroz Stepina usta govori onaj jedan jedini svima nadređeni glas autora, koji nema istorijskih skrupula u vezi sa geografskim i političkim lociranjem Srbije.

možeš i klati, ko pijeveca, ali šta vrijedi kad snuje. Snuje i prijeti. Prijeti i kad ga zatrpaš u jamu. Prijeti i kad ga, raskomadana, baciš pašcadima.” Beg Kulaš zapisuje “da Srblji dugo trpe a mlogo i još duže pamte. Šta učini šaka raje uz crnog Đorđija, razbuca i nas Bošnjane i cijeli Otomanski dunjaluk ko što krmak razbuca karpuzu. Srblji a ne mi Muslimi otjeraše Tursku iz Bosne. Slutim da će jednoć i nas početi da bucaju, ako li bude takvijeh budalaša ko što je Bašagić i slični u listu Bošnjak.”

Alipaša Rizvanbegović: “Niti sam te džabe učio da je samo mrtav Vlah dobar Vlah. Ama hoću da znaš, rode, ono što i najbolji Turci teško dokonaju i još teže uferče — mrtvi su gori nego živi. Sto puta gori. Žive još i moreš pričirati kandžijom i ušiljenim kocem, jali smiriti drugim selametom, a mrtve — jok. Žderu i odozdo, iz zemlje. Žderu dušmanski: jesu mi se kosti hiljadu puta prevrnule. Pa ti sjetujem, ako si još rad sjetovanju, da tog tvog poganca, Jova, kako li ga vabiš, što dublje zatreš: moraš mu i samo ime zatrijeti. Ni trag da ne ostane.” Krišković je jedne noći “dokućio da pred sobom ima protivnika koji je nedodirljiv, kome smrt ne znači kraj života, već početak nečeg što je i preče i ljepše: blaženo zaricanje caru Lazaru i Kosovu”. Na drugom mjestu o njima zaključuje kako po svaku cijenu nastoje “da budu drugo. Da se odupiru svemu i svakom. Da prkose i po cijenu života. Svemu se odupiru osim Kosovu, porazu koji su pretvorili u pobjedu, nesreći koja je postala molitva. I molitva i zakletva. Drugi narodi, pa i Hrvati, žive i kad mrze, žive da bi živjeli, žive od onog što imaju, a oni, Srbi, žive za ono što će biti kad ih ne bude, kad umru, a mru zato da bi živjeli, tamo gdje se ne živi, na nebu, koje su pretvorili u carstvo nebesko. Pa se ti sad bori”.

I.3.4.

Perspektiva je samo prividno promijenjena, ali se kazuje isto: da su Srbi pravdoljubivi, beskompromisni, nepotkupljivi u svojoj borbi za

slobodu, a da su Muslimani podli, prijetvorni, sakati, balavi, ulizice.

Tako Lubarda u *Vaznesenju* ustanovljava svijet čije su najviše vrijednosti patrijarhalni moral i junačka etika. I NIN-ov žiri je, obrazlažući svoju odluku, istakao upravo taj snažni epski zamah.

I.4. Snažni epski zamah

I.4.1.

Događaji o kojima se u djelu govori nisu savremeni, a kako su smješteni u ruralni ambijent, epska junačka pjesma (deseterac), i narodna poslovia pojavljuju se korektno motivisani.

Citira se Njegoš, deseterac probija i u proznim iskazima (o tome je već bilo riječi), motivi junačkih narodnih pjesama hajdučkog ciklusa (npr. o Malom Radojici) prepoznatljiviji su u djelu. Sam autor gusle posmatra kao simbol:

“Gusle u Jovinim rukama nisu bile samo gusle, smiješna, od čađi pocrnjela naprava koja ne liči ni na jedan muzički instrument u civilizovanom svijetu, već urlik: i sablja koja fijuče i metak koji skrozira.” I još: “Kad bi Bog bio tako dobar, ko što nije, i dao, ko što neće, gusle; kad bi ih dao makar na pola sata, da se uznese, da duša još jednom, makar još jednom, segne u bajno prostranstvo, nebu iznad oblaka, među zvijezde posestrime, vile i junake koji piju rujno vino. Jednu pije, drugu Šarcu daje.” (Zanimljivo je kako se u ovom uznošenju krene od Boga a stigne do konja.)

I.4.2.

I jezik likova odslikava podjelu svijeta. Srbi, koji su etnički i moralno superiorni, govore jezikom pripovjedača, koji je direktni potomak svih glavnih junaka, na jednoj od dvije suprotsta-

vljene strane. Taj jezik je čist, narodni, Vukov i Njegošev, različit od jezika muslimanskih likova u djelu, koji autor *umekšava* do karikature.

“Alah je odredio da se čas konačnog obračuna sa đaurima desi baš u sveti petak...”

Muslimani u *Vaznesenju* su ne samo fizički degenerici, nego i govore nečisto i pogrešno, i ova pravopisna distinkcija primjenjena je na sve likove, gotovo dosljedno. Izostaje samo zahvaljujući *tipfelerima*: *“Govna su zajednička, pa hin se zajednički moramo i kurtalisati.”* Moguće objašnjenje, da autor pokušava vjerno, realistički, prenijeti govor bosanskih Muslimana (kako ga je on čuo i zapamtio) ne stoji, jer istu ljubav ka realizmu Lubarda ne pokazuje kad su Srbi u pitanju. Proti Jaukoviću su izbijeni svi zubi, i to znamo jer Jovo “sluša protino šuškanje bezubim ustima”. Međutim, riječi koje Protina izgovara dolaze do nas čiste, nepokvarene, čak i zubni suglasnici se svi čuju: *“Šta uradiše dušmani? – pita, krsteći se. – Ne znaju šta rade.”*

I.4.2.I.

Jedini muslimanski lik čiji govor nije iskarikiran jeste Salihbeg Kulaš. Čime je zaslužio tu autorovu milost? Svojom sviješću i priznanjem da je potomak poturica, dakle izdajnik čiste pravoslavne vjere. Sam priznaje da mu je u Aja Sofiji došla na um *“šejtanska misao”* *“da se treba vratiti odakle su umakli knezovi Borovnici, od kojih jesmo potekli. Pa mi i suze iskočile ko djetetu koje se poslije teška mraka nađe u krilu svoje majke”*. A to se događa nekoliko

trenutaka nakon što ga obasja zrak sunca odbijen sa krsta na tornju crkve, od čega: *“Cijelu vječnost stajo ošamućen, a potom me stalo grijati.”*

I.4.3.

Oruđima iz arsenala usmene tradicije opisuju su i žene: *“Duboke, vrane oči koje bljesnu kao zdenac u rano jutro, šarena djevojačka suknja, (i bijela bluza sa srmeli džečermom) slijevala se u dugi, zlatom obrubljeni srbijanski jelek [...] Samo su joj crne oči i mlječno bjelilo lica ostajali isti, bliski i nedohvatljivi. Ista su i njedra, isturena a jedra.”*

Takve su srpske žene, kako ih vide očevi i sinovi. A na drugoj, muslimanskoj strani, ovakva je majka, viđena očima sina:

“Što se majka više povija, i što prakljača brže udara, počinje da izranja i sve ostalo. Iznad stopala – listovi nogu i bedra. Potom i bjeličasti guzovi, kao da naglo, skine dimije.

I što se više opire da gleda, to i majčini guzovi bivaju bliži. Ponekad se toliko približe i izdignu da između njih, odozdo, iskoči razjapi se i otvori, cijela ženska džomba, crna kao bezdan.”⁵

Srpske žene su junaci-djevojke iz galerije romantičarskih likova: *“Naoko krhka, često i uplašena, znala je da se pretvori u tigricu koja ne mari za opasnost – koliko je puta ispod podsuknje sakrivala pištolj a u njedra stavljala tajen poruke. Umjela je i da skoči na neosedlana konja i da cijele noći, bez ičije pratnje, jaše u sretanje do tajnog gaza na Drini.”* (Zanimljivo je ovdje poređenje romanijske žene sa tigricom, potpuno u žanru petparačkih romansiranih zapleta.)

5 Novica Petković u recenziji primjećuje: *“Rani dječiji doživljaji Kapljićevi, njegov neobičan odnos – s erotskim nabojem – prema majci preljubnici i njegova kasnija žeđ za osvetom, sve bi to s pravom moglo postati predmet jedne detaljne psihoanalitičke studije. Sa psihološke strane, Lubarda je pokazao kako se rađa zločinac.”* Međutim, ono što je Lubarda pokazao nije ovo što Petković vidi, nego ono što autor tom scenom, i njoj sličnim, nameće kao tezu: da su bosanski muslimani degenerici.

Na drugoj strani, muslimanske će žene u strahu od srpske osvete izdati tradiciju, običaje i zakone svoje vjere: “Aga im je [Srbima čije se osvete boji – N. V.] *priuštio ne samo gozbu i piće, tople riječi i klanjanje do zemlje, uz zvonke zakletve, već i ono što niko na cijelom Glasincu, ni u snu, nije mogao zamisliti, izveo je, da ih služi, vlastitu hanumu. Očekivao je sve drugo, ali ne i to da će aga otkriti lice svoje bule. Čak i prsa koja su drhtala ispod providne svilene košulje. Providne su bile i svilene dimije, ispod kojih je, kad zanjiše kukovima, mogao nazrijeti okrugle guzove.*”

Šta nakon ovoga zaključujemo? Srbi su zdrav narod, jedar, junački, utegnut u folklornu nošnju kao u viteški oklop; a muslimani su bolesni, iskompleksirani, frustrirani, genetski inferiorni.

Da li igdje u svom romanu Lubarda suštinski nacističku tezu da su Srbi genetski superiorni nad Muslimanima dovodi u sumnju? Ne. Od pisca moderne proze *dokazi se ne očekuju.*

1.5. Moderna proza

Šta je u ovoj epskoj razmahanosti moderno? Deseterac nije. Nisu to ni riječi molitve. Stil, pokazali smo, također nije. Tema je prilično stara. Ideje su već poznate iz Ćosićevih romana, iz *Knjige o Milutinu* i iz književnosti populističkog talasa osamdesetih. Ostaje samo kompozicija, u kojoj je autor narušio klasičnu naraciju, iskidao hronologiju, u fikciju ubacio dokumente i oslabio poziciju pripovjedača. Ali, modernost na kraju dvadesetprvog vijeka podrazumijeva ironiju, uz sve ovo, i igru, kao postupak, a toga kod Lubarde nema.

1.5.1.

Ono što se ovdje naziva *modernim postupkom* jeste uistinu montaža. Iako je montaža sposobna

unijeti dinamiku u djelo koje je epski monoton (osim u nekoliko ključnih scena), njen je doprinos ovdje neuporedivo važniji u konstruisanju ideje i značenja djela.

Montaža jeste omiljeno sredstvo ideološke manipulacije. Izdvajanje određenih elemenata na račun nekih drugih, izostavljenih omogućava autoru da izvodi zaključke iza kojih ne stoji ni sve činjenice, ni cijela logika. Istina koju pisac u svom djelu nudi (a pisac je, ne zaboravimo riječi kritike, “probuđena reč istine”) izvedena je ovdje navodno “modernim” književnim postupkom, a zapravo postupkom koji računa da ga “modernost” oslobađa obaveza prema moralu i logici. (Jedan od puteva kojim književnost sa ove opasne raskrznice kreće jeste postmodernizam, u kojem autora moralne odgovornosti oslobađa ironiziranje i sebe i svega oko sebe.)

1.5.2.

Sloboda da se izmišlja istorija oslobađa pisca obaveze da je proučava, razumije i objektivno (nepriistrasno) tumači. Moguće je izvoditi poželjne zaključke i istine potkrepljujući ih “dokazima” čiju istinitost i valjanost niko više nema ni načina ni razloga provjeravati. NIN-ova “moderna” književnost ne ironizira istoriju, ona je falsifikuje. Ironije nema, jer ona podrazumijeva intelektualnu superiornost koju Lubardin pripovjedač nema. A nema je jer ga pokreće emocija umjesto intelekt, i jer intelekt operiše racionalnim kategorijama, i jer cilj upravo i jeste zaobići racionalno kod čitalaca i djelovati na podsvesno.

Ironija bi relativizirala vrijednosti tamo gdje relativizacije ne smije biti – u apsolutnoj

odanosti i predanosti patrijarhalnom kodeksu i kontekstu.

Montažom (miješanjem) žanrova također se slabi čvrsta granica između izmišljenog i stvarnog. Miješanjem epskog i historiografskog postižu se dva cilja: epskom se daje historijska autentičnost, istinitost, a historiju koja se ciklično ponavlja moguće je (naučno opravdano!) i jedino ispravno čitati u epskom ključu.

2.1.

Vaznesenje nije “andrićevsko-selimovićevska sinteza”. Takva ocjena je falsifikat kojim se ovaj NIN-ov roman godine izjednačava (čak pretpostavlja!) *Travničkoj hronici* ili *Dervišu i smrti*. Nije moderan roman, nema u njemu polifonične strukture, nedostaje mu stilaska raskoš. Pa ipak dobija NIN-ovu nagradu, nepune dvije godine uoči rata u Bosni. Zašto?

190

2.1.1.

Odgovor je jednostavan: zbog ideološke podobnosti. Nijedan drugi roman nije bolji u označavanju neprijatelja i u argumentaciji za njegovo konačno uništenje.

Neprijatelj su, u Bosni, Muslimani. *Turci*. Već i iza ovakvog zastarjelog i netačnog imenovanja stoji epski i ustanički poziv na završavanje nezavršenog posla. Ako negdje i prosine misao da bosanski Muslimani nisu *Turci*, i da ih ne treba pobiti ili protjerati u Tursku, odmah iza toga čitalac se upozorava da su Bošnjaci još gori: “*Turčin, svaki Turčin, a ovi naši više nego Osmanlije, tim jače mrzi što se poniznije klanja i slađe širi usta.*” “*A tamo nema, nikad nije bilo braće, već zvijeri. Skaču za vratove, kolju i jedu, dok su gladni, a naša vajna braća, Turci, kolju, vade džigericu i oči, i onda kad im krv dođe do lakata. Kolju*

iz uživanja, na isti način ko što i loču — loču da bi slađe klali, a kolju da bi s više meraka lokali. Srpsko uvo ne bi ostavili, da im se dozvoli, ko četrnaeste.” “*Vjeruj svojoj baki: sevap je ubiti, ubiti prema onom što su nama, te ljudske zvijeri, radi-le. Kažem ti dijete, zlikovci su među nama. Bili su zlikovci i biće ponovo, ako im se pruži prilika. Takvih majstora za mučenje i ubijanje svijet još nije vidio.*”

2.1.2.

Vaznesenje je ispunjeno ovakvim konstatacijama. Sa bosankih Muslimana one se proširuju i na ostalu “braću”, kako se uglavnom s ironijom imenuju drugi jugoslavenski narodi:

“*Tolika je to muka, dijete, da više ne mogu razlučiti jesu li grđi bili komšije, Turci, koji su halakajući — sjekli, vješali i žarili sve što stgnu, ili švapski oficiri, naši Šokci, koji su nam čerečili i duše i tijela. [...] Nema poganluka koji ta naša braća-nebraća u službi cara Franje nisu sručili na Srbe. Prastara je istina, sinko, da samo budale zaboravljaju. Pametan — pamti. Ne bismo imali ni vjeru ni imena da se nije pamtilo. Sada je, na našu nesreću, ušlo u modu da se zaboravlja, ko da se ništa nije desilo, ko da nikog nijesu silovali, ni vješali.*” “*Čekaju u mraku, usranci. Danju bježe ili dižu ruku (“Naši smo, braćo”) a noću sačekuju.*” “*Takvih koji se grle — koji se grle kad ne mogu pucati ili umaći — sretao je desetak puta. Jednom i u kolubarskoj bici, kad je još vjerovao da su braća — braća. Zaboravio je bio majora Ivicu, svog prvog zarobljenika, zbog kojeg je dobio naredničke čvarke i orden, zaboravio je spaljena sela u Podrinju, obješene starce, probodenu djecu. To nijesu braća, govorio je sebi. Govorio i pružao ruke, da zagrli, čim čuje domaći glas, sve dok ga neka takva braća, izmiješani Bosanci i Hrvati, nisu pripustili na desetak metara. Izdigli se, mašu rukama — vaši smo, hodite — a onda zalegli i skrozirali sa dva metka, zbog čega je iduća tri mjeseca kunjao po smrdljivim bolnicama.*” “*Ako se zna da je bilo još desetak sličnih logora po Hrvatskoj, Mađarskoj i Austriji onda je tek moguće svesti pravi račun o zločinu kojim su*

naša vajna braća, Turci i Šokci, okitili početak zajedničkog života u Jugoslaviji.”

“Naš je, Hrvat. Naš je, a gori od najgoreg Švabe. Prije dva dana, čim smo prešli Drinu, naredio je da spale cijelo selo i pobiju sve što su zatekli, više od trideset žena, staraca i djece.” “Mi smo braća. Neka vas ime jedne od drugih nika da ne otuđi, jer vi ste krv jedne krvi, i kost jedne kosti: neka vas vera ne razdvaja, jer samo je jedan Bog.” “Kakva braća, kakvi bakrač! Gospod me onemio ako ne govorim živu istinu: mrže nas! Čuješ li, mrže nas. Mržnju posisaju sa majčinih mlekom. Mrže nas najviše baš onda kad nas grle. Mrže nas i zbog toga što smo nevernici, a još više zato što znaju da će im vaš dolazak odneti sve što su imali – gospodstvo i vlast.” “Naša je nesreća što se sve vrijeme zavaravamo: te neće, te braća su, te ljudi su, te oprostili smo...” “Pet vijekova sijeku glave i nabijaju na kolac, a onda smo, kao bajagi, postali braća. Braća smo dokle smo im trebali, dok se nijesu zavukli Švabi u prkno. Braća smo koliko kurjak ovcu. Koliko mačka mišu.” (Valjda kao kurjak ovnu i mačak mišu! / N. V.) “Sve Srbe, govori jedan, treba na vješala ili preko Drine, ako hoćemo, da naša hrvatska domaja bude čista. Drugi se, neki naš Mađar, prepire, ama kroz smijeh. Kaže, čekaj, psino, Srbijo! Bosna tvoja nikad biti neće.”

2.1.3.

Neprijatelji su, po historijskoj (epskoj!) inerciji i ostali: “Turci su bili i ostali sluge Rimske kurije. Sluga je i general Krišković. I biskup Štadler. Sluga je i kapetan Žilahi. Sve što rade, rade po koncu koji vuče šokački papra.” “Ali kako da stavi tačku na bugarsku podlost, na to što su ponovo udarili s leđa bez razloga i povoda, samo zato da iskoriste srpsku nevolju.” “Čekali su da prvo nadrljamo od Nemaca i Austrijanaca, a onda – cap za vrat. Bez upozorenja. Bez časti. Bez stida. Kao smrdljiva hijena. Niti su imali srca da udare sami, prsa u prsa, niti sada, kada su podvili rep, imaju kuraži da to muški priznaju.” “Ratovanja nema još od Bregalnice, kad su Bugari

kukavički podvili rep, slični seoskom šarovu koji prvo jede a potom skiči.”

2.1.3.1.

Jovo o svom suparniku misli ovako: “A Krišković nije samo Šokac, ispružena ruka nadbiskupa Štadlera, već i čovjek bez pupka: ni Hrvat, ni Austrijanac. Nije stigao tamo kuda se zaputio svojom odorom i odličijima, uz bečke grofove i barune, a ne pristaje, odavno ne pristaje, ni uz slavonske plemenitaše, šljivare. Najopasniji su psi koji nisu sigurni kome pripadaju, lako priđu a još lakše škljocnu zubima.” Šta znači biti bez pupka? Roditi se, ali bez veze sa nekom majkom, metaforično – kopile. Odmah u nastavku, međutim, slijedi kontrast: Jovo, koji je Srbin, dakle čovjek s pupkom, pita se “hoće li zagrliti djecu i Milicu: hoće li mu oči još jednom okrznuti izgorske proplanke a u pluća nadrijeti miris kućnog ognjišta; hoće li vidjeti čađave grede rodne kuće, žar razgorjele vatre...”

191

2.1.4.

Ovakvo autističko posmatranje svijeta, u kojem su Srbi (“Kakva tajna nevidljiva nit veže taj čudni soj ljudi koji se nazivaju Srbi, rasuti u deset zemalja – Jovo je nabrojao deset – sa isto toliko pogrdnih imena, a jednom voljom. Voljom da se razlikuju. Da budu drugo. Da se odupiru svemu i svakom. Da prkose i po cijenu života”) sa svih strana okruženi neprijateljima nije novost u srpskoj književnosti. Nikola Bertolino u svom eseju *Vreme inkubacije* prepoznaje ga u čitavom pravcu koji, posuđujući naziv od Mirka Đorđevića, zove populističkim, a za rodonačelnika proglašava Dobricu Ćosića.

2.2.

Zašto kritika ističe andrićevsko-selimovićevsku sintezu, a prešutkuje ćosićevsko epigonstvo?

Zato što se nagrada ne može dobiti za epigonstvo, a za sintezu, i k tome još andrićevsko-selimovićevsku, može. Svejedno što prvo odgovara istini, a drugo je laž. Zašto je potrebna nagrada, i k tome još NIN-ova? Zato što ovakvo ideološki upotrebljivo “svedočanstvo” treba hitno spustiti u mase, potvrđeno autoritetom kritike, i oplodeno uticajem najvažnije jugoslavenske nagrade za roman.

2.2.1.

U svom odličnom eseju *Vreme inkubacije* (Sarajevske sveske br. 4, Sarajevo, 2003), koji ovdje zaslužuje posebno mjesto, Nikola Bertolino, analizirajući poruke Ćosićevog *Vremena smrti* i Popovićeve *Knjige o Milutinu*, pokazuje u kakvom su odnosu populistička književnost i nacionalno pitanje, i kakve su tome posljedice: “Ono što smo već naslutili – da je roman *Vreme smrti* dao glavni podsticaj i usmerenje takozvanoj književnosti populističkog talasa – lako ćemo ustanoviti nalazeći u *Knjizi o Milutinu* Danka Popovića neke glavne motive Ćosićevog dela i skoro istovetan način posmatranja (i iskrivljivanja) događaja u Prvom svetskom ratu. Sličnosti padaju u oči već ovlašnim uvidom u Popovićevo delo: prepoznajemo razočaranje zbog držanja ‘naše braće’ s one strane Save i Drine (nepodizanje ustanka); ozlojeđenost zbog njihovog učešća u zločinima osvajača; sugestiju da su ‘naše Švabe’ gore od onih pravih; podozrenje prema proklamovanim nacionalnim ciljevima (i posebno ubeđenost u to da je ujedinjenje sa ‘slavenskom braćom’ kobno po srpski narod); uverenje da su nacionalni idealizam i romantizam preskupe plaćeni srpskom kralju; dovođenje u pitanje pojma ‘oslobođenje’ kad je reč o ulozi srpske vojske u krajevima s one strane Save i Drine; itd.”

Sve to, ali fokusirano na bosanske muslimane, i pojačano kontrastom čini u *Vaznesenju* i

Lubarda. Čak je i opraštanje zločina na kraju, proizašlo ne iz vjere i milosrđa, nego iznuđeno autoritetom komandanta i političkim motivima (koji su, pokazalo se, bili pogrešni), a sve u službi epske opozicije: Srbi – Turci (“braća”). Bertolino dodaje: “*Istinitost istorijskih podataka o zločinima koje je agresorska austrougarska armija počinila u Srbiji 1914. ne može se dovoditi u pitanje, kao što se ne može osporavati da su u tim zločinima učestvovala i ‘slavenska braća’ iz krajeva s one strane Drine i Save. Ali reč je o nečemu što je u stvari bilo nezabežno. U ratnim uslovima, ološ u svakom narodu lako dolazi do izražaja, pogotovo ako je tako nešto u interesu stranog osvajača koji, željan da ostvari svoje imperijalne ciljeve, zna kako da primeni načelo ‘podeli pa vladaj’.* A kad ološ u takvim okolnostima stupi na scenu, tada, u krilu nacije kojoj on pripada, jačaju i najretrogradnije političke snage koje ga okupljaju, stimulišu i usmeravaju. U našoj istoriji mogli smo da pratimo taj zločudni proces tokom rata 1941–1945, a pogotovo u tragičnoj deceniji s kraja minulog veka. Međutim, graditi na tome koncepciju međunarodnih odnosa u budućnosti, pa čak dovoditi u pitanje, na osnovu takvih čudovišnih ekscesa, i samu mogućnost zajedničkog življenja, krajnje je neodgovorno i duboko nemoralno. To znači pružati upravo ološu mogućnost da igra značajnu istorijsku ulogu.”

2.2.2.

Da li je istinita priča o zločinstvu koje nekoliko muslimanskih mladića čini nad pravoslavnim sveštenikom i pripovjedačevim (Lubardinim) djedom u devastiranoj crkvi? Ne znamo. Ako jeste, zašto ona nije ispričana u autobiografiji, ili memoarima? Zato što književnost dozvoljava uopštavanja tamo gdje ih nauka ne priznaje. Zašto se mjesto u kom se zločin dešava ne zove, recimo, Rogatica, nego apstraktno – Čaršija. Zato što “Čaršija” može biti bilo koje mjesto u

Bosni. Zašto se srpska porodica čija se istorija u romanu priča zove Lukarda, a ne Lubarda, kad iza užasnih svjedočenja stoji upravo autoritet autobiografije? Zato što se jedan slučaj pretvara u univerzalni.

Kad bi neko u matematici na osnovu jednadžine da je dva plus dva četiri izveo opšte pravilo da je zbir dva parna broja četiri, bio bi ismijan. Kad to uradi u književnosti, dobije nagradu. Naravno, ako to uradi u pravom trenutku, i ako ponudi potreban rezultat. A potreban rezultat uoči ratova devedesetih bio je upravo ovaj: da se zajednički život proglašim nemogućim, a država u kojoj je to bilo moguće sruši. (*Bertolino: "Analizom dva romana, od kojih je jedan na izvoru takozvanog populističkog talasa, dok se drugi nalazi na njegovom vrhuncu, već smo mogli naslutiti kako glasi osnovni nacionalistički postulat: što su isprepletanja izrazitija, što su bliskosti i srodnosti veće, to veći mora biti jaz među bliskima i srodnima. Jer brat je bratu najgori neprijatelj."*)

2.2.3.

Zato se spisku nepoželjnih "nesrba" u Lubardinom *Vaznesenju* pridodaju i komunisti:

"Turci će ostati Turci i pod komunistima. Hoću da vjerujem, moram vjerovati, da su komunisti manje zlo od Turaka kojima je glavno javaš, javaš. Lagano, polako. Šta ako mogu? Neka nam se Bog smiluje, ako do toga dođe."

Pripovjedačeva baka, kojoj je dato pravo da poučena vlastitom patnjom poučava i uvjerava neosvještene da je život sa "braćom" nemoguć, sumnja i u ispravnost komunista. A glavni među njima su sumnjivog porijekla, što je u episkom sistemu vrijednosti neoprostiva mana. Šuka je sin razbojnika i izdajnika, jedinog "negativca" među Srbima (koji je valjda u priču i uveden da bi objasnio kako je uopšte bilo mo-

guće da neki Srbi zalutaju u komunizam), i o njemu baka, koja ga je vezana kumovskom zakletvom odgojila, kaže: *"Vjeruj, nisam ga dijelila od vas doklen ne pokaže da će biti na oca, svojeglav. Oči mu lete na tuđe ko i Milisavu. Kamo sreće da se ugledo na amidžu, Mitra, kojeg ubilo prvog dana slobode."* Ni drugi skojevac nije čist. Baka se sjeća bezdušnosti njegovog djeda: *"Ded ovog tvog učitelja, Ajanovića, skakavca, s kojim pušeš, znam da pušeš, u isti rog, iznosi razlupanu sliku kralja Petra i srpsku zastavu. Pred njim sam, reče, klicala kralju Petru. Imaš li dušu, komšija, pitam – pitam zato što smo mu, desetak puta, davali za badava brašna i zejtina, jer nije imao čime djecu hraniti. Dolazio je kod nas, jerbo mu njegovi, turski trgovci, nijesu dali na veresiju, kamo-li badava. Prokletnik se izbečio. Sa neprijateljima cara Franje nema muhabeta, kaže."*

2.2.3.1.

Tito je, kao opšte mjesto ovakve literature, također okrznut, makar i aluzijom. Napisane krajem osamdesetih, a stavljene u glavu lika s početka vijeka, ove "proročke" rečenice mogu se razumjeti samo ako se u njima prepozna Josip Broz: *"Ako nas njemačka šapa i ne strefi, a nije vjerovati, jer se nije desilo da nas ikakva nesreća i sramota mimoiđe, prilika je da ćemo i mi steći svog Hitlera, da će se kod nas pojaviti kakav bjelosvjetski dripac, protuha koja će umjeti da nam zamaže oči i povuče u zlo. Kao i uvijek, naći će se dovoljno strvinara koji će ga uzdizati kao Boga i više nego Boga, kaditi mu i ljubiti tabane, kako bi i sami, uz njega, omrsili gladne gubice."*

2.2.4.

"Antikomunistička kampanja", ako tako možemo nazvati umetanje ovakvih komentara, ne bi bila moguća da se NIN-ov roman godine ograničio na prvi svjetski rat. Iako bi kompozicija iz

dva dijela, početak rata i kraj rata, formalno bila logično najčistije rješenje, potpuno dovoljno da se tema iscrpi i zaokruži, Lubarda ga je odbacio. Ideološka teza izgurala se u prvi plan. Ako se u romanu za ovakav piščev postupak ne može naći opravdanje, objašnjenje se može tražiti izvan teksta, u atmosferi srpskog raščišćavanja sa idejama jugoslavenstva i komunizma, u kojem ideološko pokajanje autora zaslužuje više odobravanja i priznanja nego stvarni književni kvaliteti i dometi njegovog djela.

2.2.5.

Istovremeno sa pomenutom kampanjom, u *Vaznesenju* se reafirmiše četnički pokret. Jedan od likova ugleda romanijske *komite*, i ostaje zbuđen njihovim izgledom: “Šta će im šubare, pita smračen, i tada, tek tada, raspoznaje žučkastožlatni bljesak koji se motao oko prsiju vojnika, kao da su zlatokrili anđeli.”

194 Odakle taj žučkasti sjaj? Od metaka? Po kojoj sličnosti bi redenci prizvali u poređenje anđeoska krila? Po motivu krsta, jer su redenci obično ukršteni. Ali cijela slika je stilski podbačaj, jer anđelima krila ne rastu na prsima. I to nije jedini primjer žrtvovanja logike za račun ideologije: ključna scena zločina, u kojoj muslimanski mladići već izmrcvarenog popa Jaukovića tjeraju da prihvati islam, a kada ovaj na to odgovara molitvom, odsjećaju mu jezik i bacaju ga sa zvonika, završava se ovako:

“Trojica mladića ispod crkve povjerovali su da prema njima ponire ogromni crni gavran, da će im, tako ustremljen – s napuhanom mantijom iznad glave i raširenih ruku – poći za oči, pa se ustumaraše, da uzmaknu.”

Ostavimo po strani kontrast u kojem ubice (Muslimani) kukavički uzmiču od svoje žrtve (Srbina). Ukažimo na simboliku crnog gavra-

na, koja je već ranije u romanu objašnjena – radi se o gavranu “sa Mišara, polja širokoga”, ptici koja je donijela u Bosnu vijest o porazu Bošnjaka i pobjedi srpskih ustanika. Pop – gavran, umirući, navještava poraz svojim ubicama. Stvar je književnog ukusa koliko se nekome ovakva konstrukcija dopada ili ne. Stvar je, međutim, logike podsjetiti se da je nekoliko stranica ranije pisac sam mantiju opisao ovako:

“Crna mantija nije bila crna. Nije bila ni mantija, već razbucane, sukrvičaste krpe.”

Tada je Lubardi bilo potrebno opisati strahotu mučenja kroz koje je pop Jauković prošao. Udarci austrijskih vojnika su pocijepali svešteničku odoru, a Jaukovićevo krv obojila je u crveno. U takvoj odjeći, i očima zločinaca gledano, “gavran” koji pada sa zvonika bio bi prije očerupan nego “ustremljen”. Ali u takvoj objektivnosti i preciznosti izgubila bi se tražena simbolika.

2.2.6.

Roman *Vaznesenje* nije ni prvi ni posljednji u nizu književnih djela s tezom o srpskoj pravednosti i moralnoj čistoti ugroženoj susjedima i nestomisljenicima. Međutim, jedan je od rijetkih među njima koji navodno “autentično”, iz prve ruke, od pouzdanog svjedoka, tu tezu primjenjuje na Bosnu. Potpuno pod uticajem Ćosića, Lubarda u priču o stradanju svoje porodice ubacuje priču o Drugoj armiji, solunskom frontu i vojvodi Stepanoviću. Tim citiranjem Ćosićevog književnog postupka jasno podržava srpski nacionalni program,⁶ koji želi zauzeti mjesto umiruće komunističke ideologije. Činjenica je da isti cilj imaju nacionalni pokreti i u svim drugim zemljama bivšeg istočnog bloka.

Za razliku od njih, međutim, srpskom (ali i većini drugih nacionalnih pokreta u Jugoslaviji, gdje “komunizam” nije bio sovjetski, i rigidan, i gdje su pitanja razgraničenja ostala neriješena), komunisti nisu bili dovoljno negativan “drugi”. Više mogućnosti nudilo je rušenje ideje o mogućnosti zajedničkog života, uz optuživanje “braće” za to.

3. Zaključak

Da li su svi članovi NIN-ovog žirija bili svjesni ovoga? Nema načina da se to utvrdi. Ne postoji zapisnik o radu, nije praksa da svako od “kritičara” ostavi u arhivi svoju kritiku o romanima u najužem izboru. U polemici poslije dodjele nagrade, između članova žirija (Tešić – Mihiz – Koprivica) ne razmatra se umjetnička vrijednost romana, ali se objelodanjuje pozadina žiriranja, na koje su imali potrebu uticati neki tada uticajni a jasno nacionalno angažovani pisci. Šta ih je moglo okrenuti romanu koji Bosnu i bosanske Muslimane predstavlja zlonamjerno i neistinito? Zašto je bilo potrebno nagraditi ga i dovesti u žižu javnosti? Iako je u ovom radu na više mjesta ponuđen odgovor, ovdje ga treba još jednom ponoviti.

Zato što je proizvođenje negativne slike drugog jedna od funkcija književnosti, čija važnost raste sa jačanjem nacionalizma. Upravo je to pouzdan simptom ove društvene bolesti, i u tom smjeru bi se ideje iz ovog rada mogle razvijati: kada će se nauka okrenuti prepoznavanju zloupotrebe književnosti, preispitivanju kanona i markiranju djela koja proizvo-

195

U Sarajevu, februar 2005/06.

---

6 Bertolino: “U duhu ‘te narodne mudrosti’ koja je na manje ili više neuvijen način obznanjena u populističkoj književnosti iz sedamdesetih i osamdesetih godina, biće uskoro pokrenuti ratovi koji će se proglašavati ‘odbrambenim’, ali koji to neće biti” (115).

“Tako se odmah susrećemo sa osnovnim paradoksom romana: svega nekoliko godina pre nego što će izbiti strašni rat koji je ‘satro decu zbog države i neki krajeva’, vrhunski autoritet, narod, na stranicama Popovićeve knjige izričito se suprotstavlja, kroz reči seljaka Milutina, takvoj jednoj ludosti. Ali, s druge strane, roman, kao što ćemo još videti, iznosi na videlo, kroz ono što saopštava taj autoritet, ‘istine’ koje u još uvek zajedničkoj državi seju teško međunacionalno nepoverenje, pa i mržnju, čime na najneposredniji način doprinosi izbijanju rata koji će biti pokrenut ‘upravo zbog države i neki krajeva’” (110).

